

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**МІЖНАРОДНА ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ
МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**

студента 2 курсу, 12 м групи
спеціальності 293 «Міжнародне право»
спеціалізації «Міжнародне право» _____

Пасешника
Олександра Руслановича

Науковий керівник
к.ю.н. доцент _____

Тищенко Юлія Вікторівна

Гарант освітньої програми
д.ю.н., проф. _____

Мазаракі Наталія
Анатоліївна

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	
1.1 Поняття та особливості міжнародних економічних відносин	6
1.2 Поняття, ознаки та принципи міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин	13
1.3 Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин	18
РОЗДІЛ 2 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	
2.1 Підстави міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин та їх класифікація	27
2.2. Види і форми відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин	36
2.3 Обставини, що виключають відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин	45
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Актуальність теми. Міжнародно правова відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин є тією категорією питань які ніколи не втрачають свою актуальність. Незважаючи на те, що країни і інші суб'єкти міжнародних відносин укладають все більше договорів які б могли регулювати випадки порушень, завжди залишаються прогалини та суперечності, адже кожен суб'єкт правовідносин тлумачить свої міжнародно-правові зобов'язання на свою користь. Крім того кожна держава зацікавлена у забезпеченні своїх інтересів, що може викликати суперечки серед інших учасників міжнародних відносин. Міжнародні економічні відносини це одні із найважливіших сфер міжнародного співробітництва. А з огляду на те, що міжнародно-правова відповідальність існує в умовах суверенної рівності держав, питання відповідальності за порушення міжнародно-правових зобов'язань в сфері міжнародної економіки потребує вироблення ефективних механізмів її реалізації. Тому, гадаємо, дослідження цієї проблематики важливе та актуальне.

Теоретичну основу для проведення даного дослідження склали праці таких видатних юристів-міжнародників як: М.М. Антонович [15], С.І. Архієреєва [16], К.М. Гайдей [22], А.П. Голікова [24], М.І. Грабинський [26], Т.А. Грабович [27], І.І. Дахно [29], Я.М. Жукорська [32], Н.А. Мазаракі [41], Н.В. Камінська [35] та інших.

Метою дослідження є виявлення і теоретичне осмислення основних проблем міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин, надання її характеристики, обґрунтування пропозиції щодо її вдосконалення. Поставленою метою обумовлені наступні завдання:

- Визначити поняття та особливості міжнародних економічних відносин;
- Дослідити поняття, ознаки та принципи міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин;
- Встановити суб'єктів міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин;

- Класифікувати підстави міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин;
- Визначити види і форми відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин;
- Встановити обставини, що виключають відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають у сфері відповідальності за порушення міжнародних економічних зобов'язань.

Предметом дослідження є міжнародно-правова відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин.

Методи дослідження. Для проведення дослідження автором використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового пошуку. Метод аналізу дозволив виділити необхідну інформацію з нормативно-правових джерел щодо міжнародно-правової відповідальності. За допомогою методу синтезу було зібрано інформацію в єдине ціле з різних міжнародних економічних договорів при здійсненні дослідження відповідальності в цій сфері. Узагальнення допомогло підвести підсумки в роботі. Порівняльно-правовий метод допоміг порівняти думки різних авторів і дійти до своїх власних висновків, також були використані ще такі методи як структурно-системний, формально-правовий, історико-правовий тощо.

Наукова новизна полягає у дослідженні основних питань проблематики міжнародно-правової відповідальності в економічній сфері, таких як підстав такої відповідальності в сучасних умовах, встановленні особливостей міжнародних економічних відносин, з'ясуванні обставин які виключають відповідальність, визначення форм відповідальності, розгляд суб'єктів міжнародно економічної відповідальності та ряду інших питань.

Деякі питання, які розглядаються у даній випусковій кваліфікаційній роботі було викладено у науковій статті: Пасешник О. «Види і форми відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин», що опублікована

у збірнику наукових статей «Міжнародне право: Трансформація доктрини та практики» К.: Київ. нац.торг.-екон. ун-т, 2021. С. 135-141.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, які вміщують шість підрозділів, висновків та пропозицій, а також списку використаних джерел, що налічує 70 найменувань. Загальний обсяг випускної кваліфікаційної роботи становить 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1.1 Поняття та особливості міжнародних економічних відносин

Перш за все ми хочемо звернутись до визначення поняття міжнародних економічних відносин, а саме запропонувати бачення цього поняття з точки зору різних авторів.

Так наприклад, колектив Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зазначає наступне поняття «Міжнародні економічні відносини» (далі – МЕВ) як систему відносин, що виникають між суб'єктами з різних країн з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів, послуг, капіталів, ідей в умовах обмеженості ресурсів і міжнародного поділу праці в межах світового господарства [24, с. 10].

В свою чергу Ю.Г. Козак та інші дають визначання міжнародним економічним відносинам як «економічну підсистему світового господарства, специфіка, мета і механізм функціонування якої визначається її соціальним типом (соціально-регульована ринкова економіка) і процесами економічної інтеграції та глобалізації» [37, с. 15].

В цілому можна сказати, що єдиного нормативно закріпленого визначення даного поняття не існує.

Пропонуємо наступне визначення цього терміну – міжнародні економічні відносини це певна система відносин, яка включає в себе питання різних економічних видів співпраці, а також відповідальності і зобов'язань між суб'єктами міжнародних відносин.

Міжнародні економічні відносини мають соціальну і техніко-економічну природу. З одного боку, їх характеризує форма власності на засоби виробництва, що визначає специфіку міжнародної торгівлі, виробничого, науково-технічного співробітництва різних країн, їхніх валютно-фінансових та кредитних відносин.

З другого боку, вони являють собою загальні відносини щодо міжнародного поділу праці та загального взаємного обміну економічною діяльністю у формі міжнародної виробничої та науково-технічної кооперації, еквівалентного обміну результатами праці, безпосередніх міжнародних зв'язків, управління співробітництвом [40. с. 56].

Сучасні МЄВ є системою економічних зв'язків, які характеризуються:

- виходом за межі національних господарств;
- визначеністю форм;
- різними рівнями глибини існування, функціонування, здійснення. [24, с. 11].

До структури міжнародних економічних відносин входять:

- міжнародна торгівля товарами і послугами;
- міжнародний рух капіталу;
- міжнародна міграція робочої сили;
- міжнародна передача технологій;
- валюта і валютні відносини;
- світова фінансова система та міжнародні фінансові ринки [37, с.16].

Об'єктом сучасних МЄВ є світове господарство, як сукупність національних господарств та їхні економічні взаємовідносини. МЄВ формуються за рахунок різниці наявних економічних ресурсів (факторів виробництва), що знаходяться у власності національних держав, товарів і послуг, вироблених з цих ресурсів тощо [59, с.23].

Слід сказати, що усі форми міжнародних економічних відносин взаємопов'язані й взаємозалежні. Для них на сучасному етапі характерне:

- 1) зростання масштабів і якісна зміна характеру традиційної міжнародної торгівлі готовою продукцією – із суто комерційної вона значною мірою перетворилась у засіб безпосереднього обслуговування національних виробничих процесів;
- 2) інтенсифікація міграції капіталу в різних формах;
- 3) зростання масштабів міграції робочої сили;

- 4) прискорення і розширення інтеграції економік країн і регіонів;
- 5) швидкий обмін науково-технічними знаннями;
- 6) розвиток сфери послуг;
- 7) об'єднання зусиль у вирішенні глобальних економічних проблем [39].

Слід виділити ще таке поняття як Економічна підсистема яка являє собою єдиний економічний простір вільного пересування товарів і послуг, капіталів і робочої сили, інформації через кордони національних держав, а також вільний взаємообмін національними валютами. Економічна підсистема формується в міру вироблення і реалізації єдиних вимог до міжнародної торговельної, виробничо-інвестиційної та валютно-фінансової діяльності[38, с.14].

Сучасний розвиток міжнародної торгівлі тісно пов'язаний з міжнародним трансфертом прав інтелектуальної власності, яка є інтелектуальним капіталом компаній, визначаючи їх конкурентоздатність на світових ринках. В економічній літературі інтелектуальний капітал визначається як нематеріальні активи, які поділяються на ринкові активи (марочні назви товарів і послуг, групи споживачів, повторюваність угод, портфель замовлень, канали розподілення, різноманітність контрактів та угод тощо), людські активи (сукупність колективних знань співробітників, їхні творчі і ділові здібності, якості, навички), інфраструктурні активи (технології, методи та процеси, включаючи корпоративну культуру, методи оцінки ризику, методи управління персоналом, фінансова структура, бази даних, методи комунікацій тощо), а також такий актив, як інтелектуальна власність (ноу-хау, торговельні секрети, патенти, авторські права, торговельні марки товарів і послуг тощо)[23].

Особливістю системи міжнародних економічних відносин виступає те, що вона поділяється на різні рівні. Так, наприклад, за масштабом вони поділяються на класичні три рівні:

- мікрорівень;
- макрорівень;
- метарівень.

Де макрорівень – це рівень державних і міждержавних міжнародних процесів; метарівень – це міжнародні зв'язки галузевого й регіонального значення; мікрорівень – це, відповідно, рівень зв'язків між фірмами різних країн. [24, с. 11].

Відповідно до певних критеріїв цілісності світового господарства виділяють два його основні рівні:

1. Перший рівень представляє світове господарство як сукупність національних господарств незалежно від їхнього соціального типу. Ці господарства об'єднані власне міжнародним поділом праці і прагненням кожного із суб'єктів використати ресурси у своїх інтересах. Підсистеми світового господарства (національні економіки) взаємодіють в основному у сфері обігу. Світове господарство, власне кажучи, ототожнюється зі світовим співтовариством, а міжнародні економічні відносини широко тлумачаться як відносини між всіма країнами. У цих відносинах превалює торговельна спрямованість.

2. Другий рівень представляє світове господарство як цілісну систему з однорідним соціально-економічним ладом і єдиним світогосподарським простором: технологічним, економічним (ядром якого є виробничо-інвестиційний простір), правовим, соціально-культурним. Розвиваючись на основі світогосподарського поділу праці, єдиний світогосподарський простір втягує у свою орбіту національні господарства та їх підсистеми. Це відбувається зі створенням у цих господарствах певних умов (інформаційної технології, соціально орієнтованої ринкової економіки)[42, с.14].

Характерною ознакою міжнародних економічних відносин є те, що вони з самого початку завдяки своїй ринковій природі та інформаційності є відкритою системою достатньо високого ступеня відкритості. Загальний рівень відкритості системи міжнародних економічних відносин визначається ступенем відкритості її підсистем та суб'єктів: насамперед національних економік, інтеграційних регіональних угруповань, транснаціональних корпорацій, міжнародних економічних організацій. Звичайно під «відкритістю» розуміють розвиток 2-х

ключових каналів, що пов'язують національні економічні системи: – міжнародний рух товарів та чинників їх виробництва; – міжнародна валютно-фінансова сфера. Сучасний стан системи міжнародних економічних відносин дозволяє виділити два критерії і відповідно два рівні відкритості її підсистем:

1) зумовлені міжнародним поділом праці ступінь і форми залученості країн у міжнародний рух товарів та чинників їх виробництва.

2) зумовлений світогосподарським поділом праці ступінь інтегрованості національних економік у наднаціональний (регіональний та глобальний) економічний простір.

На першому рівні під «відкритістю» звичайно розуміють розвиток 3-х ключових каналів, що пов'язують національні економічні системи, обумовлюють ступінь і форми залучення країн до міжнародного руху товарів, капіталу та робочої сили. В якості показника відкритості на першому рівні може слугувати питома вага експорту (експортна квота) та імпорту (імпортна квота) у валовому внутрішньому продукті (далі – ВВП).

На другому рівні «відкритість» економіки визначається головним чином ступенем самостійності міжнародної валютно-фінансової системи, що здійснюється через функціонування міжнародних фінансових ринків. В якості провідного показника функціонування міжнародних економічних відносин як ринкової економіки, по суті, слугує ефективність моніторингу та регулювання національної економіки і світового господарства в цілому [37, с. 15].

Крім того, рівні МЕВ також розглядають і за ступенем розвитку відносин між суб'єктами МЕВ, за ступенем тривалості дії угод і переплетеності економік. При цьому виділяють такі чотири рівні:

1. Міжнародні економічні контакти – найпростіші, одиничні, випадкові економічні зв'язки, що мають епізодичний характер і регулюються переважно разовими угодами. Зв'язки такого рівня більше притаманні юридичним і фізичним особам.

2. Міжнародна економічна взаємодія – налагоджені стійкі економічні зв'язки між суб'єктами МЄВ, які базуються на міжнародних економічних угодах і договорах, залучених на доволі тривалий період часу.

3. Міжнародне економічне співробітництво – міцні й тривалі зв'язки кооперативного типу, які в своїй основі мають спільні, наперед вироблені й узгоджені наміри, закріплені в довгострокових економічних договорах і угодах. Цьому рівню притаманне партнерство суб'єктів МЄВ.

4. Міжнародна економічна інтеграція – вищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин, який характеризується переплетенням економік різних країн, проведенням узгодженої державної політики як у взаємних економічних відносинах, так і у відносинах з третіми країнами [24, с. 11].

Обговорюючи дане питання, також слід зазначити таке поняття, як «економічна інтеграція», яка являє собою процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів, приймає форму міждержавних угод і узгоджено регульований міждержавними органами [16, с. 11].

Цілями такої інтеграції є:

- сприяння структурній перебудові економіки;
- підтримка у здійсненні економічних реформ і створення ринкової економіки;
- підтримка молодих галузей національної промисловості;
- використання переваг економіки масштабу, що дозволить розширити розміри ринку і збільшити міжнародне переміщення факторів виробництва;
- вирішення завдань торгової політики;
- зміцнення взаєморозуміння і співробітництва країн. Історично інтеграція еволюціонує через кілька основних етапів, кожен з яких свідчить про ступінь її зрілості [16, с. 11].

Важливо буде виділити також етапи становлення такої інтеграції. Так, С. І. Архієреєва у своїй праці виділяє наступні:

I рівень – етап, що характеризується створенням преференційних торгових угод, відповідно до яких країни надають більш сприятливий режим одна одній, ніж третім країнам. При цьому національні митні тарифи кожної з країн зберігаються.

II рівень – етап створення зони вільної торгівлі, що передбачає повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами.

III рівень – етап, пов'язаний з утворенням митного союзу – узгодженим скасуванням національних митних тарифів і введенням загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі по відношенню до третіх країн.

IV рівень – етап спільного ринку, при якому свобода руху товарів і послуг доповнюються свободою руху факторів виробництва – капіталу та робочої сили.

V рівень – інтеграція перетворюється в економічний союз, який передбачає поряд із загальним митним тарифом і вільним рухом товарів і факторів виробництва також і координацію макроекономічної політики й уніфікацію законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній, грошовій.

Можливо здійснення VI рівня інтеграції – політичного союзу, який передбачав би передачу національними урядами більшої частини своїх функцій наддержавним органам щодо відносин з третіми країнами [16, с. 12].

Підсумовуючи слід сказати, що таке поняття як «міжнародні економічні відносини» може трактуватись в широкому та вузькому розумінні, в залежності від рівня та суб'єктів між якими вони виникають. Такі відносини мають свою структуру і особливі елементи, такі як системоутворюючі, тобто держави, і не системоутворюючі, які поділяються на чотири класи: політичні, суспільно-політичні, культурно-наукові та економічні організації. Крім того, вони можуть проявлятися в різних формах і на різних рівнях, а саме мікрорівень, макрорівень, і метарівень.

1.2 Поняття, ознаки та принципи міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин

Перш за все вважаємо необхідним надати визначення міжнародній відповідальності. Для цього звернемося до доктрини.

Так, Мисак О.І, визначає міжнародно-правову відповідальність як вид юридичної відповідальності, визначений уповноваженими особами обов'язків, включаючи передбачені міжнародними угодами санкції, які спрямовані на ліквідацію наслідків міжнародного-протиправного діяння [44].

Для з'ясування визначення міжнародно-правової відповідальності варто звернутися до резолюцій Організації Об'єднаних Націй, а саме до проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 56/83). Так, стаття 2 виділяє елементи міжнародно-протиправної дії: «...така дія визнається протиправною коли є місце будь-якій поведінці, яка виражається в дії чи бездіяльності:

- a) присвоюється державі за міжнародним правом; і
- b) являє собою порушення міжнародно-правового зобов'язання цієї держави» [9].

Отже, можемо зробити висновок, що міжнародно-правова відповідальність – це такий вид відповідальності, який настає в разі дії чи бездіяльності (за певними винятками) суб'єкта міжнародного права, що може нанести певну шкоду, різного характеру, наприклад: економічну, політичну, екологічну, чи будь-яку іншу, за яку на порушника компетентними органами буде накладено певні обов'язки, частіше за все примусового характеру, стосовно усунення наслідків своїх дій.

Цілями міжнародної відповідальності є:

- стримувати потенційного правопорушника (превентивна функція);
- спонукати правопорушника виконати свої обов'язки належним чином (функція забезпечення правопорядку);

- надати потерпілому відшкодування за заподіяну матеріальну та моральну шкоду (компенсаційна функція);
- впливати на майбутню поведінку суб'єктів в інтересах добросовісного виконання своїх зобов'язань (превенція і підтримка правопорядку) [35].

Комісія міжнародного права визначила міжнародну відповідальність як «усі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку з правопорушенням, що вчинене державою, незалежно від того, обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, і незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь які санкції, передбачені міжнародним правом» [46, с. 249].

Кодифікаційна робота Комісії міжнародного права ООН у цій сфері заклала основи для реалізації міжнародно-правової відповідальності держав [51, с. 18]

Якщо говорити про сучасний період міжнародного права, вперше визначення міжнародно-правової відповідальності було сформульовано в Статуті Ліги Націй у вигляді санкцій, проте повною мірою питання міжнародно-правової відповідальності отримало розвиток після Другої Світової війни, коли людство усвідомило ступінь шкоди, завданої фашистськими державами. У 1945 році питання протидії міжнародно-протиправним діям знайшло відображення в Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (Глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії») [35]. Тому зазвичай і виділяють два етапи кодифікації норм про відповідальність держав – звичаєве право міжнародної відповідальності та сучасне право.

Протягом першого етапу кодифікації робота велася здебільшого в межах Ліги Націй, яка намагалася кодифікувати весь нормативний масив міжнародного права. Другий етап кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав

пов'язаний з діяльністю ООН і, відповідно, з роботою Комісії міжнародного права ООН. Встановлено, що Комісія міжнародного права ООН після тривалої роботи (починаючи з 1949 р.) прийняла Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння на своїй п'ятдесят третій сесії в 2001 році. У резолюції 56/83 Генеральна Асамблея прийняла до відома зазначені статті, текст яких міститься в додатку до цієї резолюції і запропонувала їх увазі урядів. Доведено, що Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. є цінним джерелом, де закріплені керівні установки для урядів держав, для національних та міжнародних судових органів, підтвердженням чого є обширні посилання на Статті у низці рішень міжнародних судів та інших міжнародних органів. Так, зокрема, такі посилання є в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права, Апеляційного органу СОТ, міжнародних арбітражних судів, Африканського суду з прав людини і народів, Африканської комісії з прав людини і народів, Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Спеціального трибуналу по Лівану [27, с. 240].

Важливим пунктом в визначенні даного питання будуть виступати різні міжнародно-економічні документи. Наприклад, Хартія економічних прав та обов'язків держав, яка була прийнята 12.12.1974 року і яка націлена на:

- досягнення більш широкого процвітання всіх країн і більш високого рівня життя всіх народів;
- сприяння всім міжнародним співтовариством економічному і соціальному прогресу всіх країн, особливо країн, що розвиваються;
- заохочення співробітництва на основі взаємної вигоди і справедливих переваг для всіх миролюбних держав, які хочуть виконувати положення цієї Хартії в економічній, торговельній, науковій і технічній галузях, незалежно від політичних, економічних або соціальних систем;
- подолання головних перешкод на шляху економічного розвитку країн, що розвиваються;

- прискорення економічного зростання країн, що розвиваються з метою ліквідації економічного розриву між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами;
- захисту, збереження і поліпшення навколишнього середовища [13].

У ній зазначається, що жодна держава не може здійснити щодо іншої держави або загрозувати їй вжиттям економічних, політичних або будь-яких інших заходів примусового характеру, спрямованих на утиснення її суверенних прав або отримання будь-якої вигоди [29, с. 141].

Крім того до основних документів міжнародно-правової відповідальності можна віднести такі конвенції:

- «Про попередження геноциду і покарання за нього» від 1948 р. [6];
- «Про відшкодування шкоди, заподіяної іноземним повітряним судном третім особам на землі» від 1952 р. [4];
- «Про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами» від 1972 р. [5];
- «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» від 1997 р. [8];
- «Про додаткове відшкодування за ядерну шкоду» від 1997 р. [3];
- «Про захист прав людини і основоположних свобод» від 1950 р. [7].

Остання запровадила механізм міжнародно-правової відповідальності держави, яка реалізується через звернення особи до Європейського суду з прав людини [7].

Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі (серпень 1975 р.) зафіксував, що держави-учасниці:

- розв'язують спори між ними мирними засобами так, щоб не піддати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість;
- добросовісно і в дусі співробітництва використовують такі засоби, як переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд або інші мирні засоби за їх вибором, включаючи будь-яку процедуру врегулювання, погоджену до виникнення спорів, у яких вони були сторонами;

- утримуються від будь-яких дій, що можуть погіршити становище такою мірою, що буде поставлено під загрозу підтримання міжнародного миру та безпеки і тим самим мирне врегулювання спорів стане важким [29, с. 141].

Цікавим питанням виступає економічна сила як спосіб вирішення спору, можна сказати що не існує чіткої відповіді чи є цей метод допустимим [29, с. 142], ми хочемо навести ряд міжнародних актів в якому цей спосіб забороняється:

- Резолюція Генеральної Асамблеї (ГА) ООН 2131/XX 1965 р. [10];
- Декларація про принципи міжнародного права (1970) [1].

Основні ознаки міжнародно правової відповідальності:

- застосування до держави-правопорушниці санкцій міжнародно-правових норм;
- настає за здійснення міжнародного правопорушення;
- спрямована на забезпечення міжнародного правопорядку;
- пов'язана з визначеними негативними наслідками для правопорушника;
- реалізується в міжнародних правоохоронних правовідносинах, що виникають між державою-правопорушницею і потерпілою державою, а іноді також між державою-правопорушницею і міжнародним співтовариством [48].

Комісія міжнародного права на підставі узагальнення теорії та звичаєвих норм визначила такі принципи міжнародно-правової відповідальності: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави; визначення суб'єктів таких діянь; визначення умов наявності міжнародно-правових діянь; незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь [46, с. 249].

Підсумовуючи, слід сказати що міжнародно-правова відповідальність – це такий вид відповідальності, який настає в разі дії чи бездіяльності (за певними винятками) суб'єкта міжнародного права, що може нанести певну шкоду різного характеру, наприклад: економічну, політичну, екологічну, чи будь-яку іншу, за

яку на порушника компетентними органами буде накладено певні обов'язки, частіше за все примусового характеру, стосовно усунення наслідків своїх дій. Основними ознаками міжнародно-правової відповідальності є: підстава – міжнародне правопорушення; мета – забезпечення міжнародного правопорядку; наслідки застосування – негативний вплив на правопорушника, шляхом застосування до держави-правопорушниці санкцій, що закріплені в міжнародно-правовими нормами; сфера реалізації – міжнародні правоохоронні правовідносини, що виникають між державою-правопорушницею і потерпілою державою, а іноді також між державою-правопорушницею і міжнародним співтовариством. Принципами міжнародно-правової відповідальності є: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави; виключний перелік суб'єктів таких діянь; незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь.

1.3 Суб'єкти міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин

На сьогодні питання визначення суб'єктів міжнародно-правової відповідальності є досить дискусійним. Якщо раніше частіше за все єдиним суб'єктом такої відповідальності визнавали лише державу, то з часом, до країн, в якості суб'єктів міжнародних відносин, додалися і інші.

Комісія ООН з міжнародного права визначаючи міжнародно-правову відповідальність, вказує тільки на держав як її суб'єктів. Так, міжнародно-правова відповідальність – всі форми правових відносин, що можуть виникнути в міжнародному праві у зв'язку із правопорушенням, яке вчинене державою, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини правовідносинами між державою, що вчинила неправомірну дію, і державою, яка безпосередньо постраждала, або ж вони поширюються також на інших суб'єктів міжнародного права, та, незалежно від того, чи обмежуються ці відносини зобов'язанням винної держави поновити право потерпілої держави та відшкодувати заподіяну

шкоду, включають можливість самої потерпілої держави та інших суб'єктів застосувати до винної держави будь-які санкції, передбачені міжнародним правом [56, с. 141].

Вчені стверджують що суб'єкти міжнародного публічного права – це учасники міжнародних правовідносин, яким притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності, а саме: вони здатні володіти та безпосередньо здійснювати міжнародні права та обов'язки, створювати норми міжнародного права та нести відповідальність за їх порушення, і до них можна віднести держави, міжнародні міждержавні організації, «нації, що прямують до своєї державності» або «держави у стадії утворення» та державо подібні утворення [26, с. 277].

Звертаючись до основних ознак настання відповідальності в міжнародному праві, то вона:

- настає за вчинення міжнародного правопорушення або за шкідливі наслідки дій, ще не порушують норм міжнародного права;
- спрямована на забезпечення міжнародного правопорядку;
- пов'язана з негативними для правопорушника наслідками;
- та реалізується в міжнародних правоохоронних відносинах, що виникають між суб'єктом правопорушником (найчастіше державою) та міжнародним співтовариством загалом (у разі порушення норм *jus cogens* та *ergo omnes*) [33, с. 38].

В.А. Василенко справедливо відзначає, що існування внутрішньодержавних і міждержавних суспільних відносин було б неможливим, якби суб'єкти цих відносин не несли відповідальності за свою поведінку. Відповідальність необхідно притаманна суб'єктам будь-якої соціальної спільності. Саме вона забезпечує впорядкованість відносин, що складаються між ними в процесі їх спільної діяльності. Ю.М. Колосов стверджує значення міжнародної відповідальності полягає в тому, що вона є принципом, що лежить в основі взаємного прагнення держав уникнути спричинення шкоди одна одній. Таке положення особливо важливе саме для міжнародних відносин, де, на відміну від внутрішньодержавних відносин, не існує спеціального апарату

примусу, що забезпечував би невідворотність відповідальності та відшкодування шкоди [28, с.74].

Відповідальність держави є основоположним принципом міжнародного права, що випливає із природи міжнародної правової системи і доктрин державного суверенітету і рівності держав. На взаємозв'язок відповідальності та суверенітету вказує А. Пеллет, на думку якого відповідальність взаємодіє з поняттям суверенітету і впливає на його визначення, у той же час повсюдність суверенітету у міжнародних відносинах неминуче впливає на концепцію міжнародної відповідальності. Разом із тим відповідальність глибоко еволюціонувала разом із самим міжнародним правом: відповідальність є наслідком міжнародного права, найкращим доказом його існування та найбільш вірогідним показником його ефективності [28, с.74].

Щодо концепції відповідальності міжнародних організацій, то вони є суб'єктами міжнародного права і можуть бути суб'єктами міжнародної відповідальності, виводять природу міжнародної відповідальності міжнародних організацій з консультативного рішення Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 року «Відшкодування шкоди, завданої на службі ООН».

Головною метою міждержавних організацій виступає спостереження за належними виконанням міжнародних товарних угод. Такі організації володіють правосуб'єктністю, мають визначені цілі та організаційну структуру[45. с.137].

Міжнародний суд ООН (далі – МС ООН) зазначив 4 голосами з 11, що «ООН має право пред'являти претензії в міжнародному порядку незалежно від того, є держава членом ООН чи ні». З цього випливає, що держава також може пред'являти претензії до ООН щодо відшкодування шкоди, тобто ООН визнається суб'єктом міжнародної відповідальності. МС ООН зазначає, що висуваючи вимогу щодо відшкодування шкоди, ООН може ґрунтувати свою претензію на порушенні зобов'язань щодо неї самої. Це має допомагати уникнути конфлікту між діями ООН і правами держави. Узгодження таких інтересів повинно виходити з кожної окремо взятої ситуації та на угодах між ООН та державами [33, с. 39].

У низці договорів містяться положення про відповідальність міжнародних організацій. Так, наприклад, ст. 57 Статуту ООН передбачає відповідальність спеціалізованих установ ООН у відповідних сферах (економічній, соціальній, культури тощо). Відповідно до Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включно з Місяцем та іншими небесними тілами 1967 року міжнародна організація несе відповідальність за виконання положень цього договору, якщо вона здійснює відповідну діяльність у космічному просторі, включно з Місяцем та іншими небесними тілами (ст. VI) [2].

Відповідно до Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 року, міжнародна організація, що здійснює або організує запуск космічного об'єкта, несе відповідальність за будь-яку заповідану цим об'єктом шкоду. Відповідальність міжнародної організації настає у разі вчинення правопорушення незалежно від того, порушено нею (її органами) норму міжнародного права, норму внутрішнього права організації чи норму внутрішньодержавного права [21, с. 137].

Міжнародна організація несе відповідальність за протиправні дії своїх виконавчих органів і персоналу. Наприклад, у 1957-1965 рр. ООН уклала угоди з Бельгією, Грецією, Італією, Люксембургом і Швейцарією про відшкодування шкоди, заподіяної громадянам цих держав і майну цих громадян внаслідок операцій Збройних сил ООН у Конго. Слід визнати, що в міжнародному праві відсутні норми щодо відповідальності міжнародних міжурядових організацій. Проект статей про відповідальність держав 2001 року містить ст. 57 «Відповідальність міжнародних організацій», у якій зазначається, що «статті не зачіпають жодного з питань, щодо відповідальності міжнародних організацій або іншої держави за поведінку міжнародної організації» [21, с. 138].

В ході вивчення даного питання, слід розкрити також статус міжнародних неурядових організацій. У міжнародно-правових документах та у науковій літературі термін «міжнародні неурядові організації» вживається щодо організацій, які діють на національному, субрегіональному, регіональному або

міжнародному рівнях; виступають квазісуб'єктами міжнародних відносин; реалізують найрізноманітніші інтереси (економічні, професійні, освітні) [34, с. 85]. Згідно Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1296 (XIV) від 23 травня 1968 р[61]. Міжнародна неурядова організація (МНВО) – це будь-яка міжнародна організація, не заснована на підставі міждержавної угоди. МНВО є будь-яка неурядова організація, заснована не на основі міждержавного договору і не переслідує мети одержання комерційного прибутку.

Як зазначає Дерунець Н.О. «Питання міжнародної правосуб'єктності неурядових міжнародних організацій у доктрині міжнародного права не має одностайної позиції. З однієї точки зору, міжнародні неурядові організації не є суб'єктами міжнародного права, а лише міжнародних правовідносин а з іншої – міжнародні неурядові організації, статут і діяльність яких не суперечать основним принципам міжнародного права, володіють обмеженою міжнародною правосуб'єктністю під час їх взаємодії з міжнародними урядовими організаціями» [81, с.75].

Незважаючи на те що такі організації не є суб'єктами міжнародного права, вони вносять значний внесок в розвиток світової економіки і не тільки. Так можна навести приклад Всесвітнього економічного форуму, якій не являється міжнародною урядовою організацією але його вплив є досить вагомим адже своїми діями вона мотивує і об'єднує світових лідерів різних сфер задля розгляду актуальних питань в світі тим самим значно впливаючи на міжнародні відносини.[68]

Окремо слід розглянути питання про статус транснаціональних корпорацій в міжнародному економічному праві та, відповідно, їх можливість бути суб'єктами міжнародно-правової відповідальності. Без транснаціональних корпорацій глобалізація була б неможлива, як і неможливий розвиток світового та національного ринків ІТ[53, с.114].

Спроби регулювати діяльність ТНК здійснюються як окремими державами, так і групами держав і через міжнародні організації. Загальним положенням є принцип, закріплений у Хартії економічних прав та обов'язків

держав 1974 р. у статті 2: кожна держава має право регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах своєї національної юрисдикції і вживати заходів для того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам, постановам і відповідає її економічній та соціальній політиці. Транснаціональні корпорації не повинні втручатися у внутрішні справи держави, яка їх приймає [13]. В останньому твердженні прихильники міжнародної правосуб'єктності ТНК вбачають пряме для них міжнародно-правове зобов'язання. Але такі твердження викликають сумніви. Більшість міжнародних актів, ухвалених державами та міждержавними організаціями стосовно статусу і діяльності ТНК, має рекомендаційний характер, а тому з них не можна виводити юридичні права чи обов'язки [21, с. 79].

Транснаціональні корпорації мають ознаки міжнародної правосуб'єктності, вони активно залучаються в міжнародні публічні відносини, але потребують договірної закріплення як суб'єкт міжнародного права. Документом, який це зробить, міг би стати Кодекс поведінки транснаціональних корпорацій, розроблений Комісією з транснаціональних корпорацій при ООН в 1975 р., проте він не містить відповіді на головне питання – про їх міжнародну правосуб'єктність, можливо, виходячи з політичних міркувань, оскільки в період роботи комісії (70-80-ті роки минулого століття) наділення ТНК повної міжнародної правосуб'єктністю викликало б широкий резонанс у світовому співтоваристві, оскільки їх екстенсивний розвиток і зосередження в руках ТНК не лише економічної, але й (після визнання «de jure» їх міжнародної правосуб'єктності) політичної могутності факт сам по собі неоднозначний, що вимагає дуже ретельного зважування всіх «за» і «проти» [21, с. 80].

Сьогодні у Кодексі поведінки транснаціональних корпорацій 1975 р., узгодженому в ООН, передбачено правила, яких повинні дотримуватися транснаціональні корпорації та інші учасники міжнародних економічних відносин. У підґрунті Кодексу лежить визнання загальнодемократичних принципів економічної діяльності. Він закріпив норми поваги до національного суверенітету, дотримання внутрішніх законів, регламентацій та адміністративної

практики, а також міжнародних зобов'язань згідно з міжнародним правом, крім того, спеціально розроблено норми невтручання у внутрішні політичні справи й міжурядові відносини. Проте норми цього документу, як правило, не виконуються [21, с. 80].

Прикладом справи, де суб'єктом міжнародно-правової відповідальності є держава можна навести справу ОВС СОТ «Argentina – Measures Affecting the Importation of Goods», відповідно до якої Аргентина застосовує різні обмежувальні заходи щодо імпорту, які впливають на широкий спектр продукції, що експортується з Європи. Обмежувальні заходи, з якими стикаються імпортери в Аргентині, включають режим ліцензування імпорту в Аргентині і, зокрема, процедури отримання імпортової ліцензії. Аргентина також підпорядковує імпорт усіх товарів режиму попередньої реєстрації та попереднього схвалення, який називається «Declaración Jurada Anticipada de Importación». З лютого 2012 року ця вимога попереднього схвалення застосовується до всього імпорту. На основі цих процедур імпорт систематично затримується або відмовляється на непрозорих підставах. На початку 2011 року цей режим ліцензування поширився на понад 600 видів продукції, таких як електричні машини, автозапчастини та хімічна продукція. На додаток до попередньої реєстрації та попереднього схвалення Аргентина вимагає від імпортерів збалансувати імпорт з експортом, збільшити місцевий вміст продукції, яку вони виробляють в Аргентині, або не перераховувати доходи за кордон. Ця практика є систематичною, неписьмовою та непрозорою. Згода імпортерів на таку практику є умовою для отримання ліцензії на імпорт їхніх товарів. Ці заходи затримують або блокують товари на кордоні та завдають великих збитків промисловості ЄС та у всьому світі. Згода імпортерів на таку практику є умовою для отримання ліцензії на імпорт їхніх товарів. Ці заходи затримують або блокують товари на кордоні та завдають великих збитків промисловості ЄС та у всьому світі. Згода імпортерів на таку практику є умовою для отримання ліцензії на імпорт їхніх товарів. Ці заходи затримують або

блокують товари на кордоні та завдають великих збитків промисловості ЄС та у всьому світі [60].

Європейський Союз стверджує, що такі заходи несумісні з: статтями III:4, VIII, X:1, X:3 і XI:1 ГАТТ 1994 р.; статтями 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.7, 2.2, 3.2, 3.3, 3.4 та 3.5 Угоди про процедури імпорного ліцензування; статтею 2 Угоди TRIMs; статтею 4.2 Угоди про сільське господарство.

Комісія зазначила що:

(a) процедура DJAI є обмеженням на імпорт, що не відповідає статті XI:1 ГАТТ 1994 року;

(b) процедура DJAI здійснюється у спосіб, що не відповідає зобов'язанням Аргентини відповідно до статті X:3(a) ГАТТ 1994 року; і

(c) Аргентина не опублікувала негайно інформацію, що стосується функціонування процедури DJAI у спосіб, передбачений статтею X:1 ГАТТ 1994 року.

- Незалежно від того, чи розглядається процедура DJAI як митна чи імпортна формальність, що відповідає зобов'язанням, що містяться у статті VIII ГАТТ 1994 року, цей факт сам по собі не виключає застосування статті XI:1 ГАТТ 1994 року до заходу.
- Процедура DJAI суперечить Статті XI:1 ГАТТ 1994 року, оскільки вона обмежує імпорт, а отже, є обмеженням на імпорт.

Комісія утрималася від будь-яких висновків щодо процедури DJAI щодо додаткових претензій, висунутих заявниками згідно зі статтею XI:1 ГАТТ 1994 року та статтями X:1 і X:3(a) ГАТТ 1994 року, а також кількома положеннями Угоди про ліцензування імпорту (статті 1.3, 1.4(a), 1.6, 3.2, 3.3, 3.5(f), 5.1, 5.2, 5.3 та 5.4). Комісія вважала, що додаткові висновки не були необхідними або корисними для вирішення спірного питання [60].

Апеляційний орган підтримав висновок Комісії про те, що накладення владою Аргентини на економічних операторів одного або більше п'яти вимог,

пов'язаних з торгівлею (TRR), як умова для імпорту або для отримання певних вигод, діяло як єдиний захід, що приписується Аргентині (TRRs міра)[60]. Після апеляційної процедури, 14 січня 2016 року Аргентина повідомила Орган по вирішенню спорів (DSB) про те, що вона повністю виконала рекомендації та рішення DSB, припинивши застосовувати вимоги, пов'язані з торгівлею, та скасувавши закон, який встановлював вимогу щодо попередньої присяжної імпортової декларації (DJAI). 18 січня 2016 року Європейський Союз та Аргентина повідомили DSB про узгоджені процедури відповідно до статей 21 і 22 DSU (угода про послідовність) [60].

Хочемо звернути також увагу на те що СОТ є досить вагомою установою в міжнародних відносинах, але як зазначає Мазаракі Н., і Гончарова Ю., у своїй праці, в останні роки були випадки які ставлять під сумнів діяльність даної організації як провідної у вирішенні міжнародних економічних спорів [25, с.10].

Отже підсумовуючи вище сказане можна виділити таких суб'єктів міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин, як держави та міжнародні урядові організації. Також суб'єктами міжнародного права є народи і нації, що борються за свою незалежність та державно-подібні утворення, проте, зазначені суб'єкти як правило не вступають у міжнародні економічні відносини, тому припустити, що вони будуть нести міжнародно-правову відповідальність в цій сфері, проблематично. Дискусійним залишається міжнародно-правових статус транснаціональних корпорацій.

РОЗДІЛ 2

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

2.1 Підстави міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин та їх класифікація

У міжнародному праві значну увагу приділяють проблемі визначення підстав міжнародної відповідальності держав, умов виникнення міжнародно-правової відповідальності. При цьому замість терміну «підстава міжнародно-правової відповідальності» іноді застосовується «походження міжнародної відповідальності» як визначення того, на підставі яких даних і за яких обставин можна встановити у відношенні будь-якої держави наявність міжнародно-протиправного діяння як підстави міжнародної відповідальності.

У науці міжнародного права висловлюються різні точки зору щодо підстав виникнення міжнародно-правової відповідальності. Розробкою одного з найбільш обґрунтованих у свій час підходів до вирішення цього надзвичайно важливого питання у свій час займалися І.С. Самощенко і М.Х. Фарукшин. Вони правильно порушують питання, по-перше, на підставі чого суб'єкт може нести юридичну відповідальність. Відповідаючи на це запитання, вони наводять приклади норм права, закону, договору як підстав юридичної відповідальності. Іншими словами, без заборони того чи іншого діяння законом, договором або відповідною нормою права юридична відповідальність не може виникати. По-друге, за що суб'єкт може бути притягнений до юридичної відповідальності. Тут мова йде вже саме про фактичну підставу юридичної відповідальності, якою у розвинутому суспільстві можуть бути тільки заборонені законами дії людей і організацій [58, с. 33].

При розгляді підстав відповідальності слід вивчити дві групи питань: на підставі чого суб'єкт міжнародного права може нести юридичну відповідальність; за що суб'єкт міжнародного права може нести цю

відповідальність. Виходячи з цього, розрізняють юридичні (нормативні) і фактичні підстави відповідальності, ніж якими існує тісний взаємозв'язок, також виділяють ще процесуальні.

Отже можна виділити такі підстави міжнародно-правової відповідальності:

- юридичні;
- фактичні;
- процесуальні

Юридичні підстави – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення. Юридичні підстави відповідальності можуть міститись у будь-яких джерелах міжнародного права та інших актах, які фіксують обов'язкові для держави правила поведінки. Ними є правомірні, юридично чинні договори, звичаї, правосудні рішення міжнародних судів та арбітражів (проте консультативні висновки до переліку не входять); обов'язкові акти міжнародних органів та організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН), конференцій і нарад; окремі односторонні акти держав міжнародно-правового характеру, через які вони перебирають на себе міжнародні зобов'язання та які визнаються іншими державами (наприклад, встановлення певної ширини територіальних вод) [36, с. 52].

Підсумовуючи можна виділити такі юридичні підстави відповідальності:

- міжнародний договір;
- міжнародний порядок;
- рішення міжнародних судів і арбітражів;
- резолюції міжнародних організацій (наприклад, статті 24 і 25 Статуту ООН установлюють юридичну відповідальність для всіх держав-членів ООН рішень Ради Безпеки ООН);
- односторонні міжнародно-правові зобов'язання держав, що встановлюють юридично обов'язкові правила поведінки тільки для держави, що взяла такі зобов'язання, (у формі нот, заяв, декларацій і т.д.).

Фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання [49, с.29].

Щ ж стосовно процесуальних підстав міжнародної відповідальності, то тут йдеться про процедуру розгляду справ про правопорушення і порядок притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В одних випадках такий процесуальний порядок детально регламентований і закріплений у міжнародно-правових актах, в інших – його вибір залишений на розсуд суду.

Говорячи про цю тему, також слід виділити таке поняття, як міжнародне протиправне діяння яке представляє собою поведінку (як активну, так і пасивну), котра може бути присвоєна державі за міжнародним правом, така поведінка повинна бути порушенням міжнародно-правового зобов'язання цієї держави. Ознаки МПД, які відображено у ст. 2 Проекту, вказують на двохелементну структуру міжнародного правопорушення. У деяких джерелах автори стоять на позиції чотирьох елементної структури міжнародного правопорушення, запозиченої з національного права [50].

Міжнародне право розрізняє поняття «міжнародно-протиправні діяння» та «злочини за міжнародним правом» на основі суб'єкта міжнародно протиправних діянь. Тлумачення поняття «міжнародні протиправні діяння» дається в Проекті статей щодо відповідальності держави за міжнародно протиправні діяння прийнятому Комісією міжнародного права ООН на 53 сесії [15, с. 28].

Відповідно до ст. 2, міжнародно-протиправне діяння має місце в таких випадках: а) поведінка, що є дією чи бездіяльністю, приписується державі за міжнародним правом; б) ця поведінка є порушенням міжнародного зобов'язання держави. Згідно зі ст. 3 Проекту, діяння держави може бути кваліфіковане як міжнародно-протиправне лише на підставі міжнародного права. На таку кваліфікацію не може вплинути кваліфікація цього ж діяння як правомірного згідно з внутрішньодержавним правом [46, с. 250].

Для настання міжнародно-правової відповідальності потрібні такі чинники:

- 1) повинно бути міжнародно-правове зобов'язання між двома державами;
- 2) повинна бути дія чи бездіяльність, які порушують це зобов'язання і які приписуються відповідальній державі;
- 3) наслідком цієї дії є втрата чи збитки [15, с. 29].

Хочемо навести як приклад Резолюцію ООН 56/83 «Про відповідальність держав за міжнародно-протиправне діяння», в статті 3 якої було зазначено що кваліфікація міжнародно-протиправного діяння визначається міжнародним правом [9].

Норми, що становлять інститут міжнародно-правової відповідальності, мають переважно звичайний характер, що надає підвищеної значимості їх кодифікації. Комісія міжнародного права ООН провела велику попередню роботу із цього питання. Вісім доповідей свого спеціального доповідача – італійського професора Р. Аго, – зроблених ним у 1969-1980 рр., були покладені Комісією міжнародного права ООН в основу ч. 1 «Походження міжнародної відповідальності» Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. З 1981 р. Комісія міжнародного права ООН працює над ч. ч. 2 та 3 Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, що мають назви «Зміст, форми й обсяг міжнародної відповідальності» та «Здійснення міжнародної відповідальності й урегулювання суперечок» [36, с. 52].

Елементами міжнародно-протиправного діяння є:

- а) поведінка, яка згідно з міжнародним правом присвоюється даному суб'єкту міжнародного права, тобто вважається їм досконалим;
- б) поведінка, що являє собою порушення даним суб'єктом що лежить на ньому зобов'язання за міжнародним правом.

Ці два елементи утворюють протиправне діяння. Наведені положення знайшли визнання в міжнародній практиці, включаючи судову. У рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя у справі про фосфатах в Марокко

виникнення міжнародної відповідальності було пов'язано з наявністю «діяння, що присвоюється державі і кваліфікується як таке, що суперечить закріпленому в договорі праву іншої держави» [65].

У рішеннях Міжнародного суду ООН у справах, порушених Югославією щодо країн НАТО, які вчинили на нього озброєний напад, міститься однакова формулювання: «Незалежно від того, визнають чи не визнають держави юрисдикцію Суду, вони за всіх умов є відповідальними за скоєні ними діяння, які порушують міжнародне право» [62]. Відповідні положення закріплені в статтях про відповідальність держав.

Цікавим є те що основними складовими елементами міжнародного правопорушення є протиправна поведінка, шкода (збиток), заподіяний протиправною поведінкою, та причинний зв'язок між дією й шкідливими наслідками. Більш спірним у науці міжнародного права є включення вини суб'єкта до переліку об'єктивних ознак міжнародного правопорушення. З огляду на складність тлумачення самого поняття «вина», встановлення вини в міжнародному праві, суперечливу практику її доведення Комісія міжнародного права ООН не включила її до Проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння як необхідну ознаку правопорушення. Протиправна поведінка виявляється в порушенні міжнародних зобов'язань держави у формі дії чи бездіяльності. Протиправність у міжнародному праві означає невідповідність між правовою нормою та поведінкою держави. Прояви протиправної поведінки є такими:

- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав інших держав, міжнародних організацій;
- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виявляється в порушенні прав фізичних і юридичних осіб;
- недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань у зв'язку із самочинними діями юридичних і фізичних осіб;

– недотримання органами держави її міжнародних зобов'язань, що виникають у зв'язку з протиправною діяльністю на її території органів інших держав та міжнародних організацій [36, с. 53].

Будь-яке міжнародне протиправне діяння, що не є міжнародним злочином, є міжнародним правопорушенням. Під час вчинення деліктів діє режим двосторонньої відповідальності, який полягає в тому, що право на звернення до суду має лише безпосередньо потерпіла держава [36, с. 54].

Між протиправною поведінкою суб'єкта міжнародного права і збитком (шкодою) повинен бути причинно-наслідковий зв'язок. Держава не може вважатися правопорушником, якщо не встановлено причинно-наслідкового зв'язку між її діями і збитком. В сучасному МП не має конкретних нормативних положень, які регулюють порядок встановлення причинно-наслідкового зв'язку, тому на практиці встановлення і обґрунтування таких зв'язків відбувається з врахуванням конкретних обставин кожного міжнародного правопорушення. Вина – це неправомірно реалізована воля держави-правопорушниці, яка реалізується в протиправній поведінці її органів. Форми вини:

- а) умисел;
- б) необережність [47, с. 10].

Наведемо також види міжнародних правопорушень:

А) Ординарні міжнародні правопорушення полягають у недодержанні умов партикулярних норм міжнародного права та порушують інтереси окремих держав і народів. Такі правопорушення не мають зафіксованих ознак. Збиток стосується тільки потерпілої держави, а негативний вплив на міжнародний правопорядок є мінімальним (наприклад, невиконання або неналежне виконання міжнародних договорів у галузі економічного, науково-технічного, культурного співробітництва).

Б) Серйозні міжнародні правопорушення зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, але не загрожують безпосередньо миру та безпеці держав і народів (поширення ядерної зброї, порушення свобод відкритого моря, каперство, виробництво та накопичення хімічної зброї тощо).

В) Найтяжчі міжнародні злочини порушують права й інтереси всього світового співтовариства, загрожують знищенням міжнародного правопорядку, ставлять під загрозу існування народів, націй, навіть держави. Такі діяння завжди вчиняються з порушенням основних принципів міжнародного права. Ознаки найтяжчих міжнародних злочинів визначені в нормах міжнародного права, відповідно, виокремлені три групи злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини, злочини проти людяності.

Міжнародними злочинами вважаються: 1) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення міжнародного миру та безпеки, такого як зобов'язання, що забороняє агресію; 2) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення права народів на самовизначення, тобто зобов'язання, що забороняє встановлення чи збереження силою колоніального панування; 3) тяжке та масове порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту людської особистості, зокрема зобов'язання, що забороняє рабство, геноцид, апартеїд; 4) тяжке порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту навколишнього середовища, зокрема зобов'язання, що забороняють масове забруднення атмосфери або морів. Слід зазначити, що перелік міжнародних злочинів не є вичерпним, оскільки в майбутньому можуть з'явитися нові види злочинів [30].

В даному питанні слід також розкрити такого поняття як *erga omnes*. У своєму рішенні 1970 року у справі «Барселонська тракція» Міжнародний суд ООН визначив категорію міжнародних зобов'язань, які називаються *erga omnes*, а саме зобов'язання держав перед міжнародним співтовариством в цілому, призначені для захисту та просування основних цінностей і спільних інтересів усіх [63].

Erga omnes – це зобов'язання, у виконанні яких усі держави мають юридичний інтерес, оскільки їх предмет має значення для міжнародного співтовариства в цілому. З цього випливає, що порушення такого зобов'язання викликає занепокоєння не лише держави-жертви, а й усіх інших членів

міжнародного співтовариства. Таким чином, у разі порушення цих зобов'язань кожну державу слід вважати виправданою, посилаючись (ймовірно, через судові шляхи) на відповідальність винної держави, яка вчинила міжнародно-протиправну дію. Було висловлено припущення, що прикладом обов'язку *erga omnes* є право народу на самовизначення [64].

Крім того Міжнародний суд ООН у консультативному висновку щодо застережень до Конвенцій про попередження та покарання злочину геноциду від 28 травня 1951 р. визначив основу зобов'язань *erga omnes* – визнання їх універсальності й обов'язковості навіть за відсутності відповідних конвенційних зобов'язань [22, с. 128].

Прикладом використання *erga omnes* є спір Гамбії проти М'янми 11 листопада 2019 року світові ЗМІ повідомили, що невелика африканська країна Гамбія позивається до Міжнародного суду ООН проти М'янми через порушення останньою низки положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Порушення, як зазначає у своєму поданні Гамбія, були скоєні щодо народу рогінджа, який компактно проживає в штаті Ракхайн. Представники цього народу в переважній більшості сповідують іслам й етнічно є набагато ближчими до народів Бангладеш та Індії, аніж М'янми [14].

У березні 2017 року Рада Організації Об'єднаних Націй з прав людини створила Незалежну міжнародну місію з встановлення фактів у М'янмі (IPFMM) для встановлення фактів та обставин передбачуваних порушень прав людини військовими та силами безпеки та зловживань у М'янмі. Мандат IPFMM закінчився у вересні 2019 року [69].

Дана місія виявила, що люди рогінджа піддавалися серйозних порушень прав людини в масовому масштабі військових М'янми. Ці зловживання включають невиборчі вбивства, систематичне вживання зґвалтувань та інших форм сексуального насильства, довільні затримання, катування, примусове переміщення та руйнування сіл [67].

Гамбія спиралася на зобов'язання *erga omnes* представити «дві підстави» для своєї спроможності розпочати справу:

- i) зобов'язання *erga omnes* перед міжнародним співтовариством в цілому; та
- ii) *erga omnes partes* зобов'язання будь-якої держав-учасниці Конвенції про геноцид перед усіма іншими державами-учасницями договору.

Зрештою, Суд встановив, що всі держави-учасниці Конвенції про геноцид мають спільний інтерес у запобіганні актам геноциду та гарантують, що там, де вони відбуваються, злочинці не відчують безкарності. Отже, там, де порушуються зобов'язання *erga omnes*, усі держави відчують шкоду, і тому всі держави мають інтерес до дотримання зобов'язань *erga omnes* всіма суб'єктами міжнародного права [67].

Незважаючи на те, що судовий процес, вірогідно, триватиме щонайменше декілька років, у січні 2020 року Гамбія вже отримала першу перемогу: Суд задовольнив її прохання про призначення тимчасових заходів, які вже зараз, незалежно від встановлення порушень М'янмою положень Конвенції про запобігання злочину геноциду, зобов'язують цю азійську державу негайно припинити будь-які дії, що потенційно могли б становити порушення вищезгаданої Конвенції. Отже, той факт, що невелика Гамбія завдяки зобов'язанням *erga omnes* бореться за права народу рогінджа в далекій М'янмі, дає надію на те, що міжнародне право й надалі залишатиметься важливим інструментом захисту прав людини та відновлення справедливості [14].

Підсумовуючи, слід сказати, що основними загально прийнятими підставами міжнародної відповідальності є юридичні та фактичні підстави. Відповідно до юридичних підстав відповідальності відносяться:

- міжнародний договір;
- міжнародний правопорядок;
- рішення міжнародних судів і арбітражів;
- резолюції міжнародних організацій.

А фактичними – є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання.

2.2. Види і форми відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин

Слід зазначити що в доктрині виділяють такі види відповідальності – негативну та позитивну. Негативна відповідальність породжується правопорушенням, є деліктною. Другим видом є позитивна відповідальність, під якою розуміється обов'язок вжити необхідних заходів для досягнення поставленої мети, і цей обов'язок випливає з міжнародного права [35].

Також серед видів виділяють матеріальну і нематеріальну відповідальність. Слід зазначити, що деякі автори виділяють також моральну відповідальність. В праці Пронюк Н.В., знаходимо посилання на декілька таких формулювань. Так, під моральною відповідальністю може розумітися як відповідальність не правова, а така, що випливає з правил міжнародної моралі, тому слід говорити про політичну відповідальність, адже так зване моральне задоволення є політичною акцією. М.Х. Фарукшин писав, що доцільніше виокремлювати матеріальну і нематеріальну (в обох випадках політична) відповідальності держави [48].

Матеріальна форма відповідальності проявляється у повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави.

Формами відповідальності цього виду є репарація, реституція і субституція.

Говорячи про репарацію то тут можна виділити наступні види відповідно до праці Пронюк Н.В., яка виділила ординарну репарацію, що полягає у відшкодуванні державою-правопорушницею матеріального збитку шляхом виплати грошових сум, постачання товарів, надання послуг, еквівалентних сумі, що підлягає відшкодуванню потерпілим суб'єктам. Особливою формою ординарної репарації є субституція.

Деякі автори використовують для позначення форм матеріальної відповідальності держави термін «компенсація», яким позначають також

грошові виплати потерпілим фізичним і юридичним особам. Держава-правопорушниця, будучи зобов'язаною зробити репарації, самостійно шукає і визначає джерела засобів для виплати матеріальної компенсації потерпілим суб'єктам.

Також виділяються надзвичайна репарацію, яка виступає особливим обтяженням, що виражається в тимчасовому обмеженні правомочності держав, що вчинили міжнародні злочини, розпоряджатися своїми матеріальними ресурсами. Їх мета полягає не тільки в забезпеченні максимально можливого матеріального збитку, завданого потерпілим суб'єктам, але й у виключенні факторів, що сприяють здійсненню міжнародного злочину. Відповідно вони можуть обмежувати самостійність держави-правопорушниці у виборі джерел репарацій [48].

Реституція – поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії, якою заподіяно шкоди, тобто повернення або відновлення подібних матеріальних цінностей, або речей такої самої вартості [48]. Різновидом реституції є субституція – заміна неправомірно знищеного чи пошкодженого майна аналогічним за вартістю та призначенням. Наприклад, у перемир'ях, а далі і мирних договорах з переможеними країнами гітлерівського блоку містились положення про необхідність реституції всієї упізнаної власності. Звичайно, цілям реституції більш за все відповідали індивідуально визначені речі. Разом з тим у мирних договорах з переможеними встановлювалось, що у разі неможливості повернення в натурі вилучених предметів художньої, історичної або археологічної цінності вони підлягають заміні предметами такого самого роду або приблизно рівноцінними.

Також слід сказати, що можлива і така форма матеріального відшкодування як компенсація – досить стара форма матеріальної міжнародної відповідальності, яка застосовується на підставі рішення міжнародного суду. Новітня історія застосування цієї форми відповідальності почалася з англо-американського третейського розгляду – зі справи «Алабама» (1872 р.) [66]. Сутність її полягала в тому, що після повстання південних штатів англійська

королева видала в 1861 р. декларацію про нейтралітет, тим самим визнавши жителів Півдня і Півночі воюючими сторонами. Агенти Півдня в Європі замовляли на англійських верфях цивільні судна, які озброювалися поза територіальними водами Англії і брали участь у війні проти Півночі. Саме в такий спосіб був побудований крейсер «Алабама», що, діючи в Атлантичному й Індійському океанах, захопив 68 суден Півночі (з яких 53 знищив) і потопив крейсер «Гаттерас». Після закінчення громадянської війни уряд США звинуватив Англію в порушенні нейтралітету і вимагав відшкодування збитків, завданих діями «Алабами» [35].

Матеріальна відповідальність також може бути абсолютною й обмеженою. Абсолютна відповідальність не вимагає доказів того, що шкода завдана на підставі вини суб'єкта або це відповідальність за вчинення правомірних дій. Встановлення факту завдання шкоди та причинного зв'язку з діями, що потягли шкоду, є достатнім доказом для виникнення відповідальності й обов'язку сплатити компенсацію. Така відповідальність ще має назву об'єктивної відповідальності та застосовується, як правило, до власників джерел підвищеної небезпеки, які завдають шкоду під час правомірної діяльності. Такою, наприклад, є дія з дослідження й використання космічного простору. Запуск супутників або космічних кораблів – безумовно, правомірна діяльність. Проте її результатом може бути фізична (матеріальна) шкода, викликана неконтрольованим падінням космічного апарата на територію якої-небудь держави й руйнуванням її матеріальних об'єктів. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, передбачає за державою, яка запускає космічний об'єкт, «абсолютну відповідальність за виплату компенсації за шкоду, заподіяну їм космічним об'єктом на поверхні Землі або повітряним судном під час польоту» [57, с. 153].

Обмежена відповідальність виникає в разі доведення того факту, що шкода завдана в результаті вини чи умислу. Тому цей вид відповідальності називають ще винною відповідальністю.

Стосовно нематеріальної відповідальності, то вона виражається в таких формах:

- ресторації;
- сатисфакції;
- декларативних рішеннях;
- міжнародних санкціях [57, 155].

Ресторація становить собою відновлення правопорушником попереднього стану та взяття ним відповідальності за всі несприятливі наслідки (наприклад, звільнення незаконно зайнятої території та несення пов'язаних із цим майнових витрат) [54].

Відповідно до Української дипломатичної енциклопедія під сатисфакцією розуміється нематеріальна форма відповідальності держав, що полягає в наданні задоволення нематеріальних вимог для відшкодування заподіяного збитку [55].

Якщо звертатись до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, то можемо виділити статтю 41 яка говорить «Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію» [7]. І ми можемо навести як приклад Справу «Кіпр проти Туреччини» від 12 травня 2014 року, в ході якої суд дійшов висновку що дана сатисфакція може також застосовуватись до міждержавних справ, і далі надав три критерії які підлягають вивченню для встановлення того, чи призначення справедливої сатисфакції в міждержавній справі є виправданим, а саме:

- тип скарги, поданої урядом-заявником, яка повинна стосуватися порушення основних прав осіб, які є громадянами цієї держава (або інших потерпілих);
- чи можна ідентифікувати потерпілих;
- основна мета провадження [11].

Крім цього виділяють ще два види сатисфакції:

- Ординарна сатисфакція – задоволення нематеріальних вимог потерпілої сторони щодо відшкодування шкоди, заподіяної їй честі, гідності та політичним інтересам. Як правило, сатисфакція полягає у формі вибачень, офіційного вираження жалю чи співчуття, запевнення у тому, що подібні правопорушення не повторяться у майбутньому.

- Обмеження суверенітету (надзвичайні сатисфакції) – це тимчасове призупинення діяльності державних органів держави, окупація країни або її частини, реорганізація політичної системи, розпуск злочинних політичних партій тощо.

Сатисфакція може виявитися в таких діях держави-деліквента (винного суб'єкта, що зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну правопорушенням):

- офіційне вираження жалю або співчуття;
- приношення вибачень;
- приношення запевнень у тому, що подібні акції не повторяться в майбутньому;
- карне покарання винних осіб;
- видання нормативного акту з визнанням своєї провини з тим, щоб подібні дії не повторювалися в майбутньому;
- посилення спеціальної делегації в ображену державу;
- вшанування постраждалої держави шляхом підняття прапора постраждалої держави в столиці держави-деліквента, або віддання їй честі військовим формуванням з артилерійським салютом або виконанням її державного гімну, або сполученням того й іншого і т.п. [35].

У випадку агресії надзвичайні сатисфакції і репарації можуть застосовуватися кумулятивно. Таким способом зважувалося питання про форми відповідальності Німеччини і Японії після Другої світової війни. Відповідно до Декларації 1945 року про поразку Німеччини і згідно з рішеннями Берлінської конференції 1945 року, відповідальність Німеччини була виражена в її обов'язку: 1) визнати верховну владу Контрольної Ради, що повинна була тимчасово діяти замість центрального уряду Німеччини; 2) підкоритися режиму повоєнної

окупації, встановленого Контрольною Радою. Основними цілями режиму окупації Німеччини були: а) повне роззброєння і демілітаризація, ліквідація всієї німецької промисловості, що могла бути використана для військового виробництва чи контроль над нею; б) знищення націонал-соціалістичної партії, її філій і підконтрольних організацій, розпуск усіх нацистських установ і викорінювання всякої нацистської і мілітаристської пропаганди; в) побудова німецького політичного життя на демократичній основі за допомогою скасування нацистських законів, що створили основу для гітлерівського режиму чи встановили дискримінацію за ознаками раси, релігії чи політичних переконань; реорганізація судової системи; усунення з відповідальних посад членів нацистської партії, що були більше номінальними учасниками її діяльності [48].

Декларативні рішення виражаються у формі рішення міжнародного органу (наприклад, суду) чи організації, які визнають певну дію міжнародним правопорушенням.

Останньою формою хочемо виділити санкції. Санкції це індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поведження або покарання за таке поведження. Як правило, санкції застосовуються на підставі рішення Ради Безпеки ООН. Санкції можуть бути економічними (повне чи часткове зупинення економічних відносин, припинення функціонування комунікацій тощо), політичними (оголошення бойкоту), військовими (демонстрація сили, військова блокада, застосування військової сили), дипломатичні (розірвання дипломатичних відносин) та ін.

Усі санкції, види і форми економічних примусових заходів, які застосовуються сьогодні, – це вироблені практикою ООН заходи. До їх числа можна віднести заборону або обмеження ввезення чи вивезення з країни-адресата санкцій певних видів товарів або послуг, заборону інвестування в економіку країни, обмеження зовнішнього кредитування, заморожування державних та приватних активів у іноземних банках та інші [43, с.70].

Практика дозволяє виокремити два види санкцій: індивідуальні (самодопомога) і колективні (у рамках міжнародних організацій). Кожний вид має декілька форм: індивідуальні: реторсії, репресалії, невизнання, розрив відносин, самооборона; колективні – відмова у членстві в організації, призупинення прав члена організації, виключення з міжнародного спілкування, колективні збройні заходи [57, с. 155].

Індивідуальні санкції, які застосовуються потерпілою державою щодо держави-порушниці, не можуть включати використання збройної сили. Найчастіше вони зводяться до часткового або повного розриву торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін.

Колективні санкції можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чії дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН). Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляться недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42). Застосування обов'язкових санкцій покликано чинити тиск на державу або утворення для досягнення цілей, встановлених Радою Безпеки ООН, без застосування сили. Таким чином, санкції є важливим інструментом, за допомогою якого Рада Безпеки забезпечує виконання своїх рішень. Завдяки універсальному характеру Організація Об'єднаних Націй є відповідною структурою для запровадження таких заходів і контролю за їх дотриманням [35].

Аналіз випадків застосування економічних санкцій до відповідних держав як в умовах миру, так і в умовах збройних конфліктів, дозволяє стверджувати, що Зазначений механізм передбачений положеннями ст. 41 Статуту ООН, якщо з урахуванням вимог ст. 39 Статуту Рада Безпеки ООН зробить висновок про існування загрози миру, порушення миру чи акту агресії, або санкції

запроваджуються з метою підтримання або встановлення міжнародного миру і безпеки[18, с.117].

Сам по собі механізм санкцій (обмежувальних заходів) в міжнародному праві є досить специфічним. Так, країнами Заходу не вдалося в 2011 р. провести через РБ ООН санкції проти уряду президента Сирії Башара Асада під час його боротьби проти місцевого збройного повстання[52, с.420].

Також важливим у нормативно-правовому регулюванні застосування економічних санкцій є впровадження та закріплення міжнародно-правового механізму реагування на акти неправомірного застосування економічних санкцій, аналогічно із закріпленням відповідальності за несанкціоноване застосування збройної сили[19, с. 236].

17 квітня 2000 р. члени Ради Безпеки ООН заснували на тимчасовій основі неофіційну Робочу групу із загальних питань, що стосуються санкцій, для розробки рекомендацій загального характеру щодо того, як підвищити ефективність санкцій Організації Об'єднаних Націй. У 2006 р. група подала Раді Безпеки доповідь із загальних питань стосовно санкцій, у яких відображена її діяльність, яка здійснювалася протягом року відповідно до мандата, що передбачає «розробку загальних рекомендацій з підвищення ефективності санкцій Організації Об'єднаних Націй».

Міжнародній практиці відомі випадки результативного застосування санкцій згідно зі ст. 41 Статуту ООН проти расистських режимів Південної Родезії і ПАР, що проводили політику апартеїду.

За міжнародні злочини, скоєні Німеччиною і Японією в роки Другої світової війни, проти цих держав були застосовані такі санкції, пов'язані з обмеженням їхнього суверенітету: окупаційний режим, обмеження права мати збройні сили, обмеження в діяльності політичних сил та ін. Як санкцію за агресію деякі юристи-міжнародники розглядають відторгнення частини території Німеччини і Японії на користь держав-переможниць [35].

Доречним буде навести приклад того що, Угоди ЄС про вільну торгівлю частіше всього передбачають наступні методи вирішення спорів: консультації,

арбітражні процедури, медіацію, примирення і взаємопогодженне рішення стосовно спору[41, с.8].

Як приклад регулювання вирішення спорів можемо розглянути Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року. Відповідно в її статті 9 зазначається, що «Спори між Договірними Сторонами з питань тлумачення, чи застосування виконання даної Конвенції, включаючи суперечки щодо відповідальності тієї чи іншої держави за вчинення геноциду чи одного з інших перерахованих у статті 3 діянь, передаються на розгляд Міжнародного суду по вимогою кожної зі сторін у суперечці» [6]. І також Конвенцію про міжнародну відповідальність за шкоду завдану космічними об'єктами яка набула чинності 1 вересня 1972 року [5], в якій досить чітко визначено всі аспекти регулювання майбутнього спору, на відміну від Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього, в якій всі повноваження передаються Міжнародному суду ООН.

Підсумовуючи, можна сказати, що на сьогоднішній день практика використання видів і форм відповідальності у сфері міжнародно-економічних відносин є досить широка, адже майже всі наведені форми сформувались вже досить давно, і пройшли «перевірку часом» і як можна бачити, на всі протиправні дії держав, організацій чи інших суб'єктів міжнародного права в тій чи іншій сфері є досить багато різних контрзаходів, різних видів які можуть повною мірою компенсувати втрати спричинені цими діями. Отже, під міжнародною відповідальністю слід розуміти такий вид відповідальності, який настає в разі дії чи бездіяльності (за певними винятками) суб'єкта міжнародного права, що може нанести певну шкоду, різного характеру, наприклад: економічну, політичну, екологічну, чи будь-яку іншу, за яку на порушника компетентними органами буде накладено певні обов'язки, частіше за все примусового характеру, стосовно усунення наслідків своїх дій.

Також слід визнати, що протягом довго часу не було додано ніяких змін стосовно існуючих форм, або вони не мають настільки сильного впливу, і не мають широкого використання. Це може свідчити про те, що існуючі заходи

задовольняють всіх учасників міжнародних відносин, проте це питання є досить суб'єктивним. Адже, нажаль, неможливо передбачити різноманітність міжнародних зобов'язань, в тому числі і їх порушень. Для створення більш якісних способів регулювання цих питань всім учасникам необхідно піти на певні втрати частини свого суверенітету, що, звичайно, є «болючим» для кожної держави. Слід також враховувати, що кожен суб'єкт міжнародних відносин має свої власні погляди на світоустрій, а також свою власну історію, правову, політичну і економічну систему.

2.3 Обставини, що виключають відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин

У міжнародному праві існує інститут обставин, що звільняють від відповідальності. Він поділяється на дві групи обставин – обставини, що виключають виникнення відповідальності, та обставини, що виключають застосування відповідальності [20].

У першому разі поведінка держави, яка за нормальних умов кваліфікується як правопорушення, визнається правомірною та не породжує відповідальності. У другому — це фактичні ситуації, за яких відповідальність, яка настає за правопорушення, фактично не здійснюється, не реалізується. Відмінність між поведінкою держави за обставин, що звільняють від відповідальності, та поведінкою, яка не є правопорушенням (недружній акт, спірна ситуація, злочин міжнародного характеру тощо), полягає в тому, що перша формально має всі ознаки складу міжнародного правопорушення, тоді як друга лише зовні схожа на правопорушення, але не містить усіх його ознак [20].

У сучасному міжнародному праві немає єдиного списку обставин, що виключають виникнення відповідальності, ми хочемо перерахувати їх найбільш повний перелік:

1) Згода. Ст. 29 Проекту Комісії встановлює, що згода, яку дала одна держава іншій державі на поведінку, що не відповідає міжнародному зобов'язанню останньої, виключає протиправність щодо цієї держави. [20].

2) Відповідні заходи. Слід сказати що комісія міжнародного права визначає відповідні заходи як дії однієї держави, викликані міжнародно-правовим діянням іншої держави (ст. 30 Проекту). Відповідні заходи (контрзаходи, здійснення міжнародно-правових санкцій) також можуть порушувати міжнародні зобов'язання, але саме їхній відповідний характер виключає відповідальність за них. Відповідні заходи мають відповідати принципу пропорційності та режиму міжнародної відповідальності. Тобто не можуть заходи, вжиті у відповідь на ординарне правопорушення, бути такими самими, як ті, що вжиті у відповідь на найтяжчі міжнародні злочини [20].

Контрзаходи(відповідні заходи) не можуть зачіпати:

- зобов'язання утримання від застосування сили і погрози силою;
- зобов'язання щодо прав людини;
- зобов'язання гуманітарного характеру, що забороняють репресалії;
- інші зобов'язання, що випливають з імперативних норм міжнародного права.

Перед застосуванням контрзаходів сторона повинна закликати міжнародну організацію до виконання її зобов'язань, попередити її про рішення застосувати контрзаходи та запропонувати провести переговори щодо врегулювання спору, але незважаючи на ці дії постраждала сторона може вжити невідкладні контрзаходи, необхідні для забезпечення її прав. Якщо міжнародно-протиправне діяння припинене і спір знаходиться на розгляді суду чи трибуналу, рішення яких має обов'язкову силу, контрзаходи застосовуватися не можуть, або у випадку початку застосування мають припинитися негайно [32, с. 359].

3) Самооборона. Дія не вважається протиправною, якщо вона є законним заходом самооборони відповідно до ст. 51 Статуту ООН, яка закріплює невід'ємне право держави на застосування збройної сили у відповідь на збройний напад. Законність самооборони означає відповідність певним критеріям: має

відбутися збройний напад, самооборона має бути застосована до вжиття заходів Радою Безпеки ООН, про неї має бути повідомлено Раду, заходи самооборони не мають підміняти повноважень Ради Безпеки ООН. Наявність агресії – перша та безперечна умова правомірності самооборони. Самооборона також передбачає дотримання принципу пропорційності [20].

4) Форс-мажор і непередбачений випадок. Діяння не буде вважатися протиправним, якщо таке діяння було викликане непереборною силою або непередбаченою подією, яка не піддавалася контролю держави та яка зумовила неможливість дотримання державою свого міжнародного зобов'язання. У разі непереборної сили держава повністю позбавлена можливості запобігти зашкодженню іншій державі, змінити ситуацію. Мова може йти або про природні явища (землетруси, епідемії, паводки тощо) або про непередбачувану діяльність людей (наприклад, катастрофу на атомній електростанції) [20].

5) Стихійне лихо. Це ситуація, коли представники держави під впливом сил природи або аварії змушені не дотримуватися міжнародного зобов'язання, оскільки не мають іншої можливості врятувати своє життя або життя довірених їм осіб. Мова йде про фактичну відсутність свободи вибору поведінки в екстремальній ситуації. У цьому разі мають місце не лише вольові дії, але й свідоме порушення міжнародного зобов'язання. Протиправність діяння держави не виключається, якщо: ця держава сприяла виникненню ситуації крайнього лиха; якщо така поведінка могла викликати порівняне або ще тяжче лихо.

б) Стан необхідності. Стаття 25 Проекту статей про відповідальність Комісії міжнародного права ООН встановлює, що посилення на стан необхідності як на підставу для виключення протиправності діяння не допускається, крім випадків, коли діяння було єдиним засобом захисту від тяжкої та неминучої загрози та не завдало значних збитків іншій державі, щодо якої існує міжнародне зобов'язання. Посилання на стан необхідності можливе за наявності сукупності таких критеріїв: неминучої небезпеки, що загрожує життєвим інтересам держави; надзвичайної ситуації держави, за якої вона не може поводитися інакше; тимчасового характеру вимушеної поведінки. Існують

умови, що позбавляють державу права посилатися на стан необхідності: якщо міжнародним договором передбачається можливість такої ситуації та відповідні дії щодо неї не можуть визнаватися виправданими, а також якщо держава сама сприяє виникненню стану необхідності та порушує міжнародні зобов'язання [20].

Отже, до обставин, що виключають відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин можна віднести: відповідні заходи (контрзаходи, здійснення міжнародно-правових санкцій), згоду сторін, самооборону, форс-мажорні обставини (стихійне лихо) та стан необхідності. Також слід зазначити про проблеми, які існують в практичній реалізації звільнення від відповідальності, в тому числі у сфері економічних відносин. По-перше, відсутній єдиний міжнародний документ, який би закріплював перелік обставин, що виключають відповідальність суб'єктів міжнародного права. По-друге, існують проблеми з доведенням наявності таких обставин.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У ході здійснення дослідження міжнародно-правової відповідальності у сфері міжнародних економічних відносин були зроблені наступні висновки:

1. Міжнародні економічні відносини – це певна система міжнародних відносин, яка включає в себе питання різних економічних видів співробітництва, а також відповідальності і зобов'язань між суб'єктами міжнародних відносин. Міжнародні економічні відносини мають свою структуру і особливі елементи, такі як системоутворюючі, тобто держави, і не системоутворюючі, які поділяються на чотири класи: політичні, суспільно-політичні, культурно-наукові та економічні організації. Крім того, вони можуть проявлятися в різних формах і на різних рівнях, а саме мікрорівень, макрорівень, і метарівень.

2. Міжнародно-правова відповідальність у сфері економічних відносин – це такий вид відповідальності який настає в разі дії чи бездіяльності (за певними винятками) суб'єкта міжнародного права, що може нанести певну шкоду, різного характеру, наприклад: економічну, політичну, екологічну, чи будь-яку іншу, за яку на порушника компетентними органами буде накладено певні обов'язки, частіше за все примусового характеру, стосовно усунення наслідків своїх дій.

3. Основними ознаками міжнародно-правової відповідальності є: підстава – міжнародне правопорушення; мета – забезпечення міжнародного правопорядку; наслідки застосування – негативний вплив на правопорушника, шляхом застосування до держави-правопорушниці санкцій, що закріплені в міжнародно-правовими нормами; сфера реалізації – міжнародні правоохоронні правовідносини, що виникають між державою-правопорушницею і потерпілою державою, а іноді також між державою-правопорушницею і міжнародним співтовариством. Принципами міжнародно-правової відповідальності є: відповідальність за будь-які міжнародно-правові діяння держави; виключний перелік суб'єктів таких діянь; незастосування внутрішнього права для визначення наявності таких діянь.

4. Суб'єктами міжнародно-правової відповідальності в сфері економічних відносин є держави та міжнародні урядові організації. Також суб'єктами міжнародного права є народи і нації, що борються за свою незалежність та державно-подібні утворення, проте, зазначені суб'єкти як правило не вступають у міжнародні економічні відносини, тому припустити, що вони будуть нести міжнародно-правову відповідальність в цій сфері, проблематично. Дискусійним залишається міжнародно-правових статус транснаціональних корпорацій як суб'єктів міжнародного права.

5. Підставами міжнародно-правової відповідальності у сфері економічних відносин є юридичні та фактичні. До юридичних підстав відносять сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія чи бездіяльність) кваліфікується як міжнародне правопорушення (такі як, міжнародний договір, міжнародний правопорядок тощо). Фактичними підставами є міжнародні правопорушення – діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання.

6. До видів міжнародно-правової відповідальності в сфері економічних відносин можна віднести негативну, підставою якої є правопорушення та позитивну, яка виникає на підставі міжнародних зобов'язань. Матеріальна відповідальність полягає у повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням суб'єктом міжнародного права (до якої можна віднести репарацію, реституцію, субституцію). Нематеріальна відповідальність проявляється в таких формах як ресторація, сатисфакція, декларативне рішення, санкції.

7. До обставин, що виключають відповідальність у сфері міжнародних економічних відносин можна віднести: відповідні заходи (контрзаходи, здійснення міжнародно-правових санкцій), згоду сторін, самооборону, форс-мажорні обставини (стихійне лихо) та стан необхідності. Також слід зазначити про проблеми, які існують в практичній реалізації звільнення від відповідальності, в тому числі у сфері економічних відносин. По-перше,

відсутній єдиний міжнародний документ, який би закріплював перелік обставин, що виключають відповідальність суб'єктів міжнародного права. По-друге, існують проблеми з доведенням наявності таких обставин..

За підсумками дослідження розроблено такі **пропозиції** щодо вдосконалення положень міжнародного економічного права у сфері відповідальності:

- Вдосконалити положення Хартії економічних прав і обов'язків. Хартія є досить застарілою, і не може в повному обсязі відповідати сучасним тенденціям, наприклад в ній немає положень щодо електронних зобов'язань, що в сучасних реаліях є досить широко розповсюдженим;
- Вдосконалити положення Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 року. Зокрема, даний договір не відповідає сучасним тенденціям розвитку, особливо щодо комерційної сторони даного питання, яка не може бути там відображена через відповідні технічні можливості того часу. А саме потрібно доповнити цей договір статтями які будуть регулювати космічний туризм, також відповідно до статті 6 договору, будь які недержавні суб'єкти повинні бути постійно під спостереженням держави-члена договору, але в сучасних реаліях потрібно частково відмовитись від такого нагляду, задля залучення капіталу для розвитку космічних подорожей;
- Поліпшити механізм укладання міжнародних договорів з метою можливості їх подальшого редагування, наприклад доповнити Конвенцію про міжнародні договори 1969 року розділом якій буде безпосередньо регулювати питання редагування міжнародних договорів. Також на сьогодні ще одним прогресивним методом регулювання спорів є медіація, тому слід закріпити положення які б регулювали дане питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення 15.08.202)
2. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27 січня 1967 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення 26.08.2021)
3. Конвенція про додаткове відшкодування за ядерну шкоду від 12 вересня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951_010#Text (дата звернення 15.08.202)
4. Конвенція про збитки, заподіяні іноземними повітряними суднами третім особам на поверхні від 23 вересня 1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_231#Text (Дата звернення 15.08.2021)
5. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 1 вересня 1972 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text (Дата звернення: 15.04.2021)
6. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення 15.04.2021)
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n187 (Дата звернення 15.04.2021)
8. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 12 вересня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_006#Text (Дата звернення 15.08.2021)

9. Резолюція Генеральної Асамблеї 56/83 «Про відповідальність держав за міжнародні-протиправні дії» від 2 січня 2002 року. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/56/83> (Дата звернення 15.04.2021)
10. Резолюція Генеральної Асамблеї (ГА) ООН 2131/XX 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_818#Text (дата звернення 15.08.202)
11. Справа Європейського суду з прав людини «Кіпр Проти Турції» від 12 травня 2014 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-144151%22%5D%7D> (Дата звернення 15.04.2021)
12. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text Дата звернення (4.04.2021)
13. Хартія економічних прав і обов'язків від 12.12.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text (дата звернення 25.08.2021).
14. Аналітичний центр ADASTRA. Зобов'язання erga omnes, або Як сталось, що Гамбія подає позов до Міжнародного суду проти М'янми? URL: <https://adastra.org.ua/blog/zobovyazannya-erga-omnes-abo-yak-tak-stalosya-sho-gambiya-podaye-pozov-do-mizhnarodnogo-sudu-proti-myanmi> (Дата звернення 02.10.2021)
15. Антонович М. М. Поняття міжнародно-протиправного діяння держави та злочину за міжнародним правом: порівняльний аспект. *Наукові записки. Юридичні науки*. Том 20. 2002. 28-32 с.
16. Архієреєва С.І, Максименко Я.І. Навчально-методичний посібник . Харків: Видавництво НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2017. 76 с.
17. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
18. Базов В.П Теорія та принципи міжнародного гуманітарного права: дис. док. юрид. наук; спец.: 12.00.11. Київ, Ін-т законодавства Верхов. Ради України. 2021. 382 с.
19. Біланчук Р. Необхідність встановлення нормативно-правового регулювання застосування економічних санкцій. *Підприємство господарство і право*. 2017. №

11. С. 249-251. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/51.pdf> (дата звернення 11.9.2021)
20. Буроменський М.В. Міжнародне право. Київ. Юрінком Інтер. 2006. 336 с. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/393/9/> (дата звернення 15.09.2021)
21. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків: Видавництво МВС України Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 544 с.
22. Гайдей. К.М. Співвідношення категорій міжнародного права: універсальна кримінальна юрисдикція, злочини *jus cogens* та зобов'язання *erga omnes* *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип.7. 132 с.
23. Гетьман Л.Г. Бізнес-середовище міжнародної економічної діяльності на сучасному етапі. *Ефективна економіка*. 2017. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5397> (дата звернення 11.10.2021)
24. Голікова А.П, Довгаль О. А. Міжнародні економічні відносини: підручник. Харків: Видавництво Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2014. 602 с.
25. Гончарова Ю., Мазаракі Н. Діяльність Органу вирішення спорів СОТ: подолання невідповідностей. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 1 (108). С. 5-14.
26. Грабинський М.І Сучасний погляд на суб'єктів міжнародних економічних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 4. URL: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2016/4/65.pdf> (дата звернення 1.08.2021)
27. Грабович Т.А. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: основа сучасного права міжнародної відповідальності. *Науковий вісник публічного та приватного права* . 2020 Вип. 4. URL: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2020/4/43.pdf> (дата звернення 1.08.2021)
28. Грабович Т.А. Сутність міжнародно-правової відповідальності держави як політико-правової цінності. *Публічне право*. 2020. № 2 (38). С. 73-79.

29. Дахно І.І Міжнародне економічне право. Навчальний посібник. Київ: Видавництво «Центр учбової літератури». 3-тє видання. перероб і допов. 2009. 304 с.
30. Денисенко. С.І Матеріал лекції «Відповідальність у міжнародному праві». СумДУ. Суми. 2013. URL. <https://studfile.net/preview/3269730/page:3/>(дата звернення 15.09.2021)
31. Дерунець Н.О. Статус торговельних представництв та місій у міжнародному праві. дис. кан. юрид. наук: спец.: 12.00.11.Київ 2019. 209 с.
32. Жукорська Я.М. Відповідальність міжнародних організацій за порушення міжнародно-правових зобов'язань: сучасний стан. *Часопис Київського університету права*. 2013. №2. С. 356-360.
33. Жукорська Я.М. Сучасна концепція міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 3 (19). С. 36-40.
34. Ільницька І. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Видавництво Львівської політехніки, 2012. Випуск 24. 152 с.
35. Камінська Н.В., Калиновський Б.В., Таресенко К.В. Міжнародне право: посібник. Київ: Національна академія внутрішній справ, 2016. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_8.html (дата звернення 04.04.2021)
36. Коверзнев М. С., Коверзнева Г. П. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип 13. С. 49-56.
37. Козак Ю.Г, Заєць М .А. Міжнародні економічні відносини: навчальний посібник. Одеса: Видавництво Плутон. 2016. 352 с .
38. Козак Ю.Г, Спорека Т. Заєць М .А. Міжнародні економічні відносини: Запитання та відповіді: навчальний посібник. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. 331 с.
39. Кознк В.В., Пайкова Л.А., Давнленко Н.Б. Міжнародні економічні відносини: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2002. 406 с. URL = <https://buklib.net/books/26897/> (дата звернення 12.09.2021)

40. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Столярчук. Я.М. Міжнародна економіка : підручник К. : КНЕУ, 2014. 762 с.
41. Мазаракі Н., Погарченко Т. Механізми вирішення спорів в угодах ЄС про вільну торгівлю. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2020. № 3. С. 5-14.
42. Макуха .С.М Міжнародна економіка: навчальний посібник. Харків: «Право», 2012. 192 с.
43. Малишева Ю.В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН. дис. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.11. Київ, Ін-т держ. і пр. ім. В.М. Корецького. 2016. 253 с.
44. Мисак О.І. Міжнародна правова відповідальність-традиційний вид юридичної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. С. 41-42 URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/10.pdf (дата звернення 04.04.2021)
45. Мокій А. І., Яхно Т.П., Бабець І.Г. Міжнародні організації: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 280 с.
46. Морозюк Р. Відповідальність держав у міжнародному праві. *Підприємство господарство і право*. 2017. № 11. С. 249-251. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/11/55.pdf> (дата звернення 04.09.2021)
47. Небеська М.С Матеріал Лекції з навчальної дисципліни «Міжнародне право» до теми №7: «Міжнародно-правова відповідальність» МВС ОДУВС. Одеса. 2016 URL. http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lek_6-mp.pdf (дата звернення 15.09.2021)
48. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. / Н. В. Пронюк. 2-е вид., змін. та допов. Київ: КНТ, 2010. 344 с. URL. https://pidru4niki.com/16520205/pravo/vidpovidalnist_mizhnarodnomu_pravi (Дата звернення 20.08.2021)
49. Ребкало М.М. Матеріали лекції з дисципліни «Міжнародне публічне право» Міністерство юстиції України. Академія державної пенітенціарної служби. Чернігів: 2016. 62 с.

50. Репецький В.М. Міжнародне публічне право: підручник. 2-ге вид., стер. К. : Знання, 2012. 437 с.
51. Соколенко О.Л.. Актуальні проблеми Вітчизняної юриспруденції. *Науковий збірник ДНУ імені Олеса Гончара*. Вип. 2 том 1. 2017. С. 146-148.
52. Спектор О.М Міжнародно-правове регулювання сфери природоресурсних відносин. дис. док. юрид. наук; спец.: 12.00.11. Київ, Ін-т закон-ва Верх. Ради України. 2019. 762 с.
53. Ставицька А.В. Розвиток світового ринку інформаційних технологій в умовах глобалізації. дис. канд. юрид. наук; спец.: 08.00.02. Харків, Харків. Нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. 2019. 274 с.
54. Степаненко К.В. Міжнародне публічне право: конспект лекцій. Дніпро: ДДУ внутрішніх справ, 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kzpd/117.3.pdf> (дата звернення 15.04.2021).
55. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол: Л. В. Губерський та ін. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин, Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 2004. 655 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003233 (дата звернення 15.04.2021)
56. Фіщенко К. Ю., Ярмакі В.Х., Гопич М.К., Міжнародне право : навч.-метод. пос. для студентів юридичного факультету. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2015. 286 с.
57. Циверенко Г.П. Фактичні підстави для виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 152-157. URL: <http://www.apdp.in.ua/v73/23.pdf> (дата звернення 15.04.2021)
58. Чехович. Т. Передумови та підстави виникнення міжнародно-правової відповідальності. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 84. С. 31-35.
59. Шталь Т.В. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини : навч. посібник Харків : «Видавництво «Форт», 2015. 364 с.

60. Argentina – Measures Affecting the Importation of Goods DS438 URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds438_e.htm (дата звернення 21.10.2021)
61. Arrangements for Consultation with Non-Governmental Organizations 1296 (XIV). URL: <http://www.un-documents.net/1296.htm> (дата звернення 8.10.2021)
62. International court of justice legality of use of force Yugoslavia v. Belgium URL: http://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/1999.06.02_use_of_force10.htm (дата звернення 10.10.2021)
63. Maurizio Ragazzi The concept of International Obligations Erga Omnes. Clarendon Press Oxford 1995. URL: <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198298700.001.0001/acprof-9780198298700> (Дата звернення 25.09.2021)
64. Oxford Reference Erga omnes obligation. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095756413> (Дата звернення 25.09.2021)
65. Permanent court of international justice judicial year 1938 phosphates in morocco Italy v. France judgment URL: http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1938.06.14_phosphates.htm (дата звернення 10.10.2021)
66. Reports of international arbitral awards URL = https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf (дата звернення 8.10.2021)
67. The Role Of «Erga Omnes» Obligations in the Gambia V Myanmar [2020] URL: <https://www.humanrightspulse.com/mastercontentblog/the-role-of-erga-omnes-obligations-in-the-gambia-v-myanmar-2020> (Дата звернення 02.10.21)
68. The World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/> (дата звернення 21.10.2021)
69. United nations human rights council. Independent International Fact-Finding Mission on Myanmar URL: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/MyanmarFFM/Pages/Index.aspx> (Дата звернення 02.10.2021)

70. World Trade Organization - Dispute settlement Body URL: <https://www.wto.org/>

(дата звернення 21.10.2021)